

## СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 37.013:376

Буйняк М.Г.

### СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розглянуто структурно-логічний підхід у формуванні психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання. Обґрунтовано актуальність та недостатнє вивчення теми дослідження. Доведена залежність ефективності запровадження інклюзивного навчання від готовності його суб'єктів. Охарактеризовані основні етапи формування психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання: діагностико-констатувальний, формувальний, діагностико-рефлексивний; описано напрямки та зміст роботи на кожному етапі. Наголошено, що формуванні психологічної готовності відбувалося відповідно до компонентів її структури: мотиваційного, когнітивного, операційного, особистісного. Визначені основні завдання тренінгу з формування психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання. Представлені результати формувального експерименту, які засвідчили його ефективність. Виявлений взаємозв'язок між рівнем психологічної готовності від віком і стажем роботи педагога. Доведена залежність адаптації учнів з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому навчальному закладі від психологічної готовності вчителя до роботи з ними. Накреслено перспективні напрямки дослідження.

*Ключові слова:* інклюзивне навчання, психологічна готовність до інклюзивного навчання, педагоги загальноосвітніх шкіл, тренінг, діти з особливими освітніми потребами.

Не зважаючи на активну пропаганду та правову підтримку з боку держави, на шляху до ефективного запровадження інклюзивної освіти у нашій країні існують перешкоди, подолання яких залежить не лише від стану нормативно-правової чи матеріальної бази, а й від самих суб'єктів інклюзії. Суб'єктами інклюзивної освіти є педагоги загальноосвітньої підготовки, фахівці, які реалізують корекційно-розвитковий компонент освіти, представники психологічної служби закладу та шкільна адміністрація [3; с. 157]. Серед вище перелічених осіб найменш підготовленими є вчителі загальноосвітньої підготовки. Це стосується як їхньої методичної, так і психологічної готовності.

У спеціальній педагогічній та психологічній літературі є багато праць, присвячених проблемі інклюзивної освіти, особливостям інклюзивного навчання дітей з різними нозологіями (В.І.Бондар, В.В.Засенко, А.А.Колупаєва, О.В.Мартинчук, М.П.Матвєєва, С.П.Миронова, В.М.Синьов, В.В.Тарасун, О.П.Хохліна, А.Г.Шевцов, Д.І.Шульженко та ін.). Комплексне вивчення проблем інтеграції та інклюзії в Україні здійснене А.А.Колупаєвою, яка у своїх дослідженнях приділяла увагу психологічній підготовці педагогів до інклюзивного навчання. Вчені М.О.Алексєєва, С.В.Альохіна, О.А.Лапп та ін. наголошують на відсутності у вчителів загальноосвітніх шкіл глибокої особистісної зацікавленості та позитивної спрямованості на реалізацію педагогічної діяльності в умовах інклюзивної освіти [1; с. 12-26].

Наше дослідження було спрямоване на вивчення актуального стану психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання та на її формування.

Метою цієї статті є опис особливостей формування психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання.

За визначенням нами планом дослідження, процес формування психологічної готовності відбувався в декілька етапів:

1 етап – діагностико-констатувальний. Експериментальному вивченню актуального рівня психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання передувало теоретичне обґрунтування та розробка структури психологічної готовності педагога до інклюзивного навчання. Завдання діагностико-констатувального етапу полягали у визначенні наявного рівня психологічної готовності за кожним із компонентів структури. З цією метою нами було розроблено програму психодіагностичного обстеження [2; с. 290-294]. На основі результатів діагностики визначався

рівень мотиваційної, когнітивної, операційної та особистісної готовності вчителів та співвідношення розвитку окремих компонентів.

2 – формувальний етап полягав у розробці та практичній реалізації програми, спрямованої на формування та розвиток показників сформованості психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання відповідно до кожного із її структурних компонентів (мотиваційного, когнітивного, операційного та особистісного). Виходячи зі змісту показників сформованості вищевказаних компонентів обиралися методи роботи, які поділяються на теоретичні та практичні.

Основною метою використання теоретичних методів є розширення знань педагогів з питань специфіки роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. До теоретичних відносять лекції, семінари, круглі столи, дискусії, інформаційні повідомлення тощо.

Практичні методи формування психологічної готовності передбачають розвиток та вдосконалення професійних умінь та навичок педагогів, а також формування позитивної мотивації та соціальної перцепції щодо дітей з особливими освітніми потребами, розвиток таких соціально-психологічних механізмів як рефлексія та самореалізація тощо. Заняття практичного характеру можуть проводитись у формі ділових та рольових ігор, творчих вправ, моделювання, психолого-педагогічних консиліумів, тренінгів. Новим, мало розповсюдженим, але доволі ефективним методом, є педагогічні супервізії, запровадження яких в практику підготовки вчителів до інклюзивного навчання було би досить корисним.

Ми вважаємо, що найбільш дієвими та ефективним методом роботи з педагогічним колективом є тренінг. Переваги тренінгу є беззаперечними: по-перше, психологічна атмосфера тренінгу – спокійна, емоційно позитивна, стимулююча до роботи. Дотримання принципу конфіденційності сприяє тому, що учасники тренінгу можуть почуватися вільно і невимушено, що позитивно позначається на якості роботи та допомагає зосередитися на власних емоціях і думках. По-друге, отриманий практичний досвід завжди аналізується іншими учасниками тренінгової групи, що дозволяє зрозуміти наявні помилки та віднайти оптимальні варіанти вирішення проблеми. По-третє, як відомо, найкраще запам'ятовуються і усвідомлюються ті знання, які отримані дослідним шляхом та через вправи, у яких працюєш сам. Крім цього, тренінг завжди має емоційне підґрунтя, що сприяє засвоєнню інформації не лише на рівні розумових дій, а й через світ духовних переживань та принципів.

У процесі нашого дослідження нами було розроблено програму тренінгу з формування психологічної готовності вчителів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання, яка передбачала розв'язання таких завдань:

- 1) розвиток уявлень педагогів про зміст і специфіку інклюзивного навчання;
- 2) поглиблення знань вчителів про закономірності розвитку та поведінки різних категорій дітей;
- 3) формування позитивної мотивації у педагогів щодо своєї професійної діяльності у нових незвичних умовах;
- 4) формування позитивних перцептивних установок щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку;
- 5) вироблення та розвиток знань, умінь і навичок, які сприятимуть адаптації та усвідомленому вибору варіантів поведінки під час роботи в умовах інклюзії.
- 6) розвиток особистісних якостей педагогів (емпатія, толерантність, здатність до самоаналізу тощо).

Як зазначалося вище, формування психологічної готовності складається із структурних компонентів. Саме тому до програми тренінгу увійшли змістові розділи, які відображають мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний компоненти готовності:

1. Вступ до тренінгу.
2. Розвиток мотивації педагогів загальноосвітніх шкіл до навчальної діяльності в умовах інклюзії.
3. Розвиток знань, умінь та навичок педагогів, які забезпечують ефективну педагогічну діяльність в умовах інклюзивного класу.
4. Розвиток особистісних якостей педагогів загальноосвітніх шкіл, необхідних для ефективної діяльності в умовах інклюзивного навчання.

Кожне заплановане тренінгове заняття умовно поділялося на декілька блоків: інформаційний, діагностичний та розвивальний.

Реалізація тренінгової програми передбачала використання різноманітних методів роботи та інтерактивних технік, метою яких є забезпечення максимальної взаємодії учасників тренінгової групи: «мозкового штурму», методу незакінчених речень, творчих завдань, внутрішньогрупових та міжгрупових дискусій, ділових ігор тощо. Доцільним є використання під час тренінгу інформаційних повідомлень та елементів діагностичних методик, що дозволяє збагатити знання педагогів з проблеми інклюзивного навчання; визначити власний рівень сформованості тих чи інших якостей або навичок.

3. Діагностико-рефлексивний етап передбачав проведення повторної діагностики усіх структурних компонентів психологічної готовності, самоаналіз педагогів після проведення формульовального експерименту, підведення підсумків та обговорення труднощів, які виникали під час роботи, вибір можливих варіантів їх подолання.

Здійснивши порівняльний аналіз результатів діагностики рівня психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання до та після проведення формульовального етапу дослідження, ми отримали показники, що свідчать про ефективність запропонованої нами тренінгової програми. Кількісні показники результатів дослідження репрезентовані у таблиці 1.

Таблиця 1.

**Порівняльний аналіз результатів дослідження рівня психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання**

Компоненти психологічної готовності	Мотиваційний		Когнітивний		Операційний		Особистісний	
	До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.	До експ.	Після експ.
<b>Рівні психологічної готовності</b>								
<b>Високий</b>	12,1%	17,21%	10,23%	26,52%	13,02%	19,53%	21,86%	22,33%
<b>Середній</b>	39,53%	53,95%	48,37%	58,6%	54,88%	60,47%	60%	69,3%
<b>Низький</b>	48,37%	28,84%	41,4%	14,88%	32,1%	20%	18,14%	8,37%

У процесі дослідження перевіряли і припущення про наявність прямої залежності між рівнем психологічної готовності вчителя до інклюзивного навчання та успішністю соціальної адаптації учнів з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі. Для підтвердження чи спростування цієї гіпотези, ми провели вивчення соціально-психологічного клімату в інклюзивних класах експериментальних шкіл. Метою дослідження було визначення соціального статусу учнів з особливими освітніми в класному колективі, характер їхніх стосунків з однокласниками, рівень групової згуртованості колективу, ступінь сприятливості соціально-психологічного клімату в цілому. В експерименті брали участь 24 учні з особливими освітніми потребами з десяти інклюзивних класів. Результати первинного дослідження представлені в таблиці 2.

Таблиця 2.

**Результати дослідження соціально-психологічного клімату в інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів**

Соціометрія	Рівень групової згуртованості	Психологічна атмосфера у колективі
З 24 учнів з особливими освітніми потребами: <ul style="list-style-type: none"> <li>• бажані – 8,33%;</li> <li>• неприняті – 37,5%;</li> <li>• ізольовані – 33,33%;</li> <li>• відторгнуті – 20,83%.</li> </ul>	З 10 класних колективів: <ul style="list-style-type: none"> <li>• високий – 10%;</li> <li>• вище середнього – 10%;</li> <li>• середній – 40%;</li> <li>• нижче середнього – 40%.</li> </ul>	З 10 класних колективів: <ul style="list-style-type: none"> <li>• Сприятлива – 20%;</li> <li>• Достатньо сприятлива – 60%;</li> <li>• Несприятлива – 20%.</li> </ul>

Порівнявши результати дослідження соціально-психологічного клімату в колективі інклюзивних класів з рівнем психологічної готовності педагогів, які працюють в цих класах, ми простежили прямий

взаємозв'язок між цими двома показниками: чим нижчим був рівень психологічної готовності вчителя до інклюзивного навчання, тим нижче ї загальний рівень групової згуртованості класного колективу; у такому колективі низький статус учнів з особливими освітніми потребами, вони некомфортно почувають себе серед однолітків, що в свою чергу, негативно впливає на їхню адаптацію у закладі.

Для ще одного підтвердження сформульованого нами припущення, ми здійснили повторну діагностику зазначених вище показників після проведення формувального експерименту з формування психологічної готовності вчителів до інклюзивного навчання. Оскільки у загальній картині сформованості рівня психологічної готовності вчителів спостерігалася позитивна динаміка (див. таблицю 1), це дозволило сподіватися на наявність позитивних зрушень і у класних колективах. Результати повторного дослідження соціально-психологічного клімату колективу інклюзивного класу відображено у таблиці 3.

Таблиця 3.

**Результати повторного дослідження соціально-психологічного клімату в інклюзивних класах загальноосвітніх навчальних закладів**

Соціометрія	Рівень групової згуртованості	Психологічна атмосфера у колективі
З 24 учнів з особливими освітніми потребами: <ul style="list-style-type: none"> <li>• бажані – 12,5%;</li> <li>• прийняті у колективі – 58,34%;</li> <li>• неприйняті – 20,83%;</li> <li>• ізольовані – 8,33%.</li> </ul>	З 10 класних колективів: <ul style="list-style-type: none"> <li>• високий – 10%;</li> <li>• вище середнього – 30%;</li> <li>• середній – 50%;</li> <li>• нижче середнього – 10%.</li> </ul>	З 10 класних колективів: <ul style="list-style-type: none"> <li>• Сприятлива – 40%;</li> <li>• Достатньо сприятлива – 60%;</li> </ul>

Слід зазначити, що у процесі формування психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання спостерігалися певні труднощі, які були пов'язані з наявністю негативних стереотипів щодо дітей з особливими освітніми потребами. Причому негативне ставлення часто-густо мало прихований характер, про що свідчив аналіз висловлювань або продуктів діяльності педагогів під час проведення тренінгів. Ще одним негативним фактором, який мав місце у роботі з вчителями, було їхнє небажання щось змінювати у своїй професійній діяльності та особистості. Подекуди це були відкриті висловлювання типу «А для чого мені це потрібно?», «Нехай з цими дітьми займається дефектолог» тощо. Причин такого ставлення є декілька: по-перше, це відсутність позитивної мотивації. Як засвідчили результати констатувального експерименту, саме мотиваційний компонент готовності виявився найменше розвинутим. По-друге – особистісні риси, установки та принципи; по-третє – прояви такої властивості характеру як ригідність, яка суттєво впливає на процес мотивації, особливо в умовах, коли потрібно щось змінювати.

Водночас, не зважаючи на наявні труднощі та враховуючи позитивні результати експерименту, ми можемо стверджувати, що підвищення рівня психологічної готовності педагогів до інклюзивного навчання є важливим чинником, який сприяє ефективності їхньої професійної діяльності, формуванню позитивного, неупередженого ставлення до дітей з особливими освітніми потребами та адаптації цих дітей у загальноосвітньому навчальному закладі.

Проведене нами дослідження не претендує на повноту охоплення означеної проблеми. Перспективними напрямками дослідження ми вважаємо розробку форм та методів формування психологічної готовності до інклюзивного навчання інших учасників навчально-виховного процесу (членів команди психолого-педагогічного супроводу).

**Використана література:**

1. **Алехина С.В.** Готовность педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании / С.В.Алехина, М.А.Алексеева, Е.Л.Агафонова // Психологическая наука и образование. – 2011. - № 1. – с. 12-26.
2. **Буйняк М.Г.** Методика дослідження психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – № 26. – с. 290-294.
3. **Матвєєва М.П.** Соціально-психологічна характеристика об'єктів та суб'єктів інклюзивної освіти // Інклюзивна

освіта : теорія та практика : навчально-методичний посібник / [кол. авторів; за заг. ред. С. П. Миронової]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. – Частина 2. – с. 155-162.

#### References

1. Alexyna S.V. Hotovnost" pedahohov kak osnovnoj faktor uspešnosti ynklyuzyvnoho processa v obrazovanyy / S.V.Alexyna, M.A.Alekseeva, E.L.Ahafonova // *Psyhologhicheskaya nauka y obrazovanye*. – 2011. - № 1. – s. 12-26.
2. Bujnyak M.H. Metodyka doslidzhennya psyhologhichnoyi hotovnosti pedahohiv zahal"noosvitnix shkil do inklyuzyvnoho navchannya // *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 19. Korekciyna pedahohika ta special"na psyhologhiya. Zb. naukovyx prac"*. – K: NPU imeni M.P. Drahomanova, 2014. – № 26. – s. 290-294.
3. Matvyeyeva M.P. Social"no-psyhologhichna karakterystyka ob'yektiv ta sub'yektiv inklyuzyvnoyi osvity // *Inklyuzyvna osvita : teoriya ta praktyka : navchal"no-metodychnyj posibnyk* / [kol. avtoriv; za zah. red. S. P. Myronovoyi]. – Kam'yanec"-Podil"skij; Kam'yanec"-Podil"skij nacional"nyj universytet imeni Ivana Ohiyenka, 2014. – Chastyna 2. – s. 155-162.

#### **Буйняк М.Г. Структурно-логический подход в формировании психологической готовности педагогов к обучению детей с особыми образовательными потребностями**

В статье рассмотрен структурно-логический подход в формировании психологической готовности педагогов общеобразовательных школ к инклюзивному обучению. Обоснована актуальность и недостаточная изученность темы исследования. Доказана зависимость эффективности внедрения инклюзивного обучения от готовности его субъектов. Охарактеризованы основные этапы формирования психологической готовности учителей общеобразовательных школ к инклюзивному обучению: диагностико-констатирующий, формирующий, диагностико-рефлексивный; описано направления и содержание работы на каждом этапе. Отмечено, что формировании психологической готовности происходило в соответствии с компонентами ее структуры: мотивационным, когнитивным, операционным, личностным. В статье описаны основные задачи тренинга по формированию психологической готовности учителей общеобразовательных школ к инклюзивному обучению. Представлены результаты формирующего эксперимента, которые доказали его эффективность. Выявлена взаимосвязь между уровнем психологической готовности и возрастом педагога, а также стажем его работы. Доказана зависимость адаптации учащихся с особыми образовательными потребностями в общеобразовательном учебном заведении от психологической готовности учителя к работе с ними. Намечены перспективные направления исследования.

*Ключевые слова:* инклюзивное обучение, психологическая готовность к инклюзивному обучению, педагоги общеобразовательных школ, тренинг, дети с особыми образовательными потребностями.

#### **Buynyak M.G. Structural-logical approach in the formation of psychological readiness of teachers to teach children with special educational needs**

The article deals with the structural-logical approach in the formation of the psychological readiness of teachers of general education schools for inclusive education. The relevance and insufficient knowledge of the research topic is grounded. The dependence of the effectiveness of the introduction of inclusive education on the readiness of its subjects is proved. The main stages of the psychological readiness of teachers of general education schools for inclusive education are characterized: diagnostic-ascertaining, forming, diagnostic-reflexive; describes the direction and content of the work at each stage. It is noted that the formation of psychological readiness occurred in accordance with the components of its structure: motivational, cognitive, operational, personal. The main tasks of the training on the formation of the psychological readiness of teachers of general schools for inclusive education are described in the article. The results of the forming experiment are presented, which proved its effectiveness. The relationship between the level of psychological readiness and the age of the teacher, as well as the length of his work, has been revealed. The dependence of adaptation of pupils with special educational needs in a general educational institution on the psychological readiness of the teacher to work with them is proved. Prospective directions of research are outlined.

*Key words:* inclusive education, psychological readiness for inclusive education, teachers of secondary school, training, children with special educational needs.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2017 р.

Статтю прийнято до друку 06.11.2017 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Миронова С.П.